

Zbigniew K. Zuziak*

JĘZYK URBANISTYKI I ARCHITEKTONICZNE MYŚLENIE

THE LANGUAGE OF URBANISM AND ARCHITECTONIC THINKING

To kolejna wypowiedź autora z cyklu jego „miniesejojów” poświęconych „pomostom” pomiędzy architekturą i urbanistyką. Choć architektura „rozwiódła” się z urbanistyką (bądź na odwrót: to urbanistyka rozstała się z architekturą) – ślady architektonicznego myślenia są nadal obecne w języku urbanistyki. Niezależnie od tego, jak bardzo „rozmywa” się obraz współczesnego miasta i jak dalece architektura wyzwala się z rygorów, jakie do niedawna narzucały jej regulacje władzy miejskiej, w interpretacjach logiki formy urbanistycznej wpływ architektonicznego myślenia jest wciąż bardzo wyraźny. Architektoniczne koncepty przestrzeni i „architektonika” myślenia o przestrzeni nadal wyciskają piętno na tożsamości urbanistyki. Artykuł ten jest próbą dostarczenia czytelnikowi argumentów przemawiających za prawdziwością tego przesłania.

Słowa kluczowe: definiowanie urbanistyki, teoria przestrzeni urbanistycznej, „architektonika” przestrzeni urbanistycznej

This is yet another paper from the author's series of „mini-essays” devoted to the „bridges” between architecture and urbanism. Although urbanism „divorced” architecture – or it was just the other way round - the traces of architectonic thinking are still present in the language of urbanism. No matter how diffused is the concept of the contemporary city and architectural form liberates from regulatory power of the city, still the logic of urban form is strongly affected by architectonic thinking. Still the architectonic and architectural concepts of space imprint the identity of urbanism. This is an attempt to provide the reader with some arguments in support of this message.

Keywords: Defining urbanism, theory of urban space, „architectonic” of urban space;

Jest to kolejna wypowiedź poświęcona formom obecności architektury w urbanistyce. W cyklu tym, poświęconym architektonicznym pierwiastkom urbanistyki i oddziaływaniom urbanistycznej osnowy na współczesną formę architektoniczną, poszukuję coraz słabszych, jednak nadal dających się wytropić, śladów myślenia architektonicznego w działalności

urbanistycznej. Tym razem, kieruję uwagę dyskutantów w stronę języka, zakładając, że myślenie architektoniczne przejawia się również w języku urbanistycznym, a raczej w języku urbanistyki. Ujmując rzecz inaczej, przyjmuję, że w rozważaniach nad kondycją współczesnej urbanistyki warto poświęcić więcej miejsca analizie związków jej „języka prze-

* Zuziak Zbigniew K., dr hab. inż. arch., prof. PK, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Projektowania Miast i Regionów.

strzennego” z tradycją myślenia kategoriami architektonicznymi w sztuce budowania i przekształcania miasta.

Miasto jest otwartą strukturą osadniczą, w której ustawicznie dokonują się zmiany polegające na konfigurowaniu indywidualnych i zinstytucjonalizowanych strategii rozwoju różnych form życia, odpowiadających im procesów i form przestrzennych oraz środowisk, z którym te zmiany można logicznie powiązać.

W definicji tej akcentuję dynamiczną współzależność pomiędzy różnymi sposobami życia społecznego uznawanymi za miejskie a różnorodnością względnie uporządkowanych form przestrzennych. Identyfikacja czynników nadających tym formom cechy strukturalne i ich wykorzystanie do racjonalnego sterowania rozwojem miasta należy, moim zdaniem, do podstawowych zadań urbanistyki.

Urbanistyka to sztuka budowania struktur i form przestrzennych podtrzymujących życie miejskie oraz umiejętność sterowania ich rozwojem. To także nauka o podstawach racjonalnego wykonywania tych zadań w ramach instytucji społecznych właściwych danemu systemowi politycznemu [1].

Podobnie jak w każdej definicji, również i w tej kryją się pewne założenia. Można je sprowadzić do następujących zdań:

- Formy przestrzenne struktury urbanistycznej i życia miejskiego są współzależne.
- Podstawowym wyznacznikiem form przestrzennych życia miejskiego są wzorce kontaktów.
- Przestrzenne wzorce kontaktów oraz hierarchie i tryby wartościowania przestrzeni są współzależne.

Innymi słowy, urbanistyczne myślenie o przestrzeni nie może abstrahować od podstawowych wartości i wzorców, według których kształtuje się sieć społecznych kontaktów, wyobrażeń i estetycznych cech zbudowanej formy są pierwszymi wyznacznikami kulturowymi urbanistyki. Podobnie jak w przypadku architektury, definiowanie miasta, struktur ur-

banistycznych i zadań urbanistyki, odzwierciedla sposób myślenia o przestrzeni charakterystyczny dla „ducha epoki” i kultury, której to miasto i jego architektura są wyrazem. Innymi słowy, pojmowanie przestrzeni architektonicznej i urbanistycznej wplata się zarówno w definicję architektury jak i urbanistyki stając się istotnym wyznacznikiem kultury przestrzeni.

Przestrzeń miejska jest swoistą kompozycją złożoną ze struktur rzeczywistości fizycznej, organiczno-egzystencjalnej i wirtualnej. Różnorodność form i zjawisk w przestrzeni urbanistycznej przemawia za tym, aby miasto traktować jak żywy organizm, jednak wzorce kulturowe i towarzysząca im technika skazują człowieka na poszukiwanie coraz to nowych trybów rozwiązywania przestrzennych konfliktów i form porządkowania przestrzeni miejskiej wykraczających poza mechanizmy samoorganizacji. Niestety, owe próby regulowania zjawisk urbanistycznych dowodzą zbyt często ignorancji wobec przestrzeni ekologicznej. Bywa, że regulacje te stają się źródłem kolejnych konfliktów i tak napędza się swoista spirala syzyfowych wysiłków. Można je nazwać dostrajaniem koncepcji ładu przestrzennego do zmieniających się warunków środowiska przyrodniczego, kulturowego, społeczno-ekonomicznego i technologicznego. Wydaje się, że dyskusja nad równoważeniem środowiska miejskiego, czy – jak kto woli – harmonizowaniem przestrzeni zamieszkiwania, myślenia, kontaktów i podróży, wymaga takiej perspektywy.

Sposoby definiowania takich kategorii jak: przestrzeń, struktura przestrzenna i forma wiążą się zazwyczaj z doświadczeniami przestrzennymi jednostki. Pojęcie: „doświadczenie przestrzenne” oznacza tutaj sposób postrzegania i poznawania przestrzeni, a w konsekwencji, zespół różnorodnych zachowań przestrzennych takich na przykład jak: myślenie o przestrzeni, jej użytkowanie, budowanie struktur przestrzennych itp. Doświadczenie przestrzeni to zarówno doznania zmysłowe, związane z przestrzenią

(percepcja przestrzeni), myślenie przestrzenne, nadawanie przestrzeni znaczeń i symboli, ale także budowanie systemu wartości związanych z przestrzenią, w którym, z kolei, zawierają się aspekty emocjonalne (uczuciowe), nasze skłonności, marzenia, a także postawy intelektualne. Kierując się tym kryterium można wyróżnić przestrzeń organiczną, percepcyjną i symboliczną (zwaną także: abstrakcyjną) [2].

W urbanistyce, badania nad strukturą świadomości przestrzennej i „mapami poznawczymi” przestrzeni miejskiej nie ograniczają się do aspektów „geometrycznych”. Dla podstaw metodologicznych kompozycji urbanistycznej istotne znaczenie posiadają również takie pojęcia i koncepty, jak: *percepcja semiotyczna, przestrzeń lingwistyczna, przestrzeń semiotyczna, przestrzeń osobista, terytorialność* [3]. Terminy te odnoszą się przede wszystkim do znaczenia symboli i znaków, jakimi nasycona jest przestrzeń miejska. O ile w studiach Lyncha, Appleyarda i innych badaczy, kierujących się założeniami psychologii postaci, pytano – jakie uformowania przestrzenne zostają najłatwiej utrwalone w pamięci obserwatora i za jej pośrednictwem rzutują na jego świadomość przestrzenną, to w przypadku podejść lingwistycznych, semiotycznych, antropologicznych i kulturowych interesują nas raczej skojarzenia znaczeniowe wywołane przez przestrzenną formę urbanistyczną i emocjonalny stosunek obserwatora do niej. Jest to również kontekst dla ocen wartościujących przestrzeń urbanistyczną i nadających znamiona racjonalności decyzjom urbanistycznym.

Jak pisze D. Harvey: *Każda forma społecznej aktywności określa swoją przestrzeń* [4]. Innymi słowy: charakter przestrzeni, jej struktura wynikają z natury procesu, który się w niej rozgrywa. Jednak traktując interpretacje współzależności między procesem społecznym a formą przestrzenną jako podstawowy problem teorii miasta i procesów urbanizacyjnych D. Harvey odrzuca stanowczo skrajne postaci determinizmu: determinizm „przestrzenny” i „społeczny”.

W przypadku pierwszym uznaje się formę przestrzenną jako główną determinantę zachowań społecznych natomiast w drugim kwestionuje niemal całkowicie wpływ czynnika przestrzennego na przebieg procesu społecznego, co odpowiednio minimalizuje rolę planowania przestrzennego sprowadzając zadania planisty do „podążania” za tym procesem. Oczywiście samo odrzucenie ujęć skrajnych, tudzież wskazywanie na złożoność systemu wzajemnych relacji: forma przestrzenna – proces społeczny jest jeszcze mało przydatną wskazówką dla planowania i projektowania urbanistycznego. Jest to jednak ważny krok w stronę „społeczno-przestrzennego” języka urbanistyki.

Problemy suburbanizacji, metropolizacji, regionalizacji i globalizacji stawiają urbanistykę wobec konieczności redefiniowania swoich podstawowych pojęć i zasad uznawanych przez stulecia. Dotyczy to również definicji miasta. Dla opisu współczesnej rzeczywistości urbanistycznej przydatność stosowanych dotychczas kategorii geometrycznych, geograficznych i socjologicznych wydaje się wątpliwa. Poszukując doktrynalnych podstaw urbanistyki [5] znaleźliśmy się znowu w punkcie zwrotnym. Klasyczne definicje miasta nie dają już pewnego „punktu podparcia” dla interdyscyplinarnej teorii wyjaśniającej nową rzeczywistość z zachowaniem tradycyjnych konceptów miejskości.

W poszukiwaniach nowych interpretacji przestrzennych struktur wyrażających i akomodujących różnorodne przejawy życia miejskiego coraz większą rolę odgrywają pojęcia: środowisko, region, *governance*, zarządzanie, strategie i programy operacyjne. Co najmniej dwa wątki tematyczne zasługują tu na szczególną uwagę:

- miejskość a przestrzeń ekologiczna (ekologia społeczna i ekologia miasta dzisiaj – czyli ekologiczne definiowanie miasta i urbanistyki) oraz
- przestrzeń miejska jako samorządowy układ instytucjonalny (lokalno-regionalny) i struktura admi-

nistracyjna – przedmiot i podmiot zarządzania rozwojem urbanistycznym.

Suburbanizacja, metropolizacja i globalizacja „potrząsają” definicją miasta. Procesy te sprawiają, że przestrzeń urbanistyczną doświadczamy za pośrednictwem coraz bardziej złożonych, nieczytelnych i trudnych do zinterpretowania form materii, struktur urbanistycznych i procesów strukturotwórczych. W rezultacie pojawiają się nowe filozoficzne koncepty przestrzeni i planistyczne metody regulowania zmian w jej urządzeniu. Zauważenie tej zależności nie jest bynajmniej odkryciem, jednak świadomość konsekwencji, jakie ona niesie dla warsztatu urbanistycznego jest już mniej powszechna.

Jednocześnie, historia uczy, że w punktach zwrotnych należy sięgać „do fundamentów”, do tych wartości i tradycji, które budowały zręby dyscypliny. W przypadku urbanistyki tworzyła je architektura – w jej relacjach z krajobrazem, środowiskiem, techniką i kulturą społeczną. Istnieje zatem wiele powodów, aby odrodzenia tożsamości zawodowej urbanistyki szukać w jej architektonicznej tradycji. Oznacza to, że w proponowanej tu definicji należy zaakcentować jeszcze raz związek urbanistyki ze sztuką budowania formy miejskiej.

Witruwiańska definicja architektury zachowuje – w zasadzie – swoją moc w odniesieniu do urbanistyki. Wynika stąd, że wymieniane przez Witruwiusza cechy dobrej architektury mają zastosowanie jako kryteria wyznaczające racjonalność decyzji wpływających na formę urbanistyczną. Jednak są też istotne różnice. Wyobraźnia urbanistyki powinna ogarniać – w ramach określonej gry decyzyjnej – możliwie naj-

większą ilość czynników wpływających na wzajemne relacje pomiędzy formą przestrzenną i procesem społecznym. Oznacza to, że urbanista musi posiadać umiejętność przeprowadzania oceny strategicznych aspektów proponowanych zmian w miejskiej strukturze przestrzennej a zarazem rozumieć strukturalne aspekty urbanistycznych strategii rozwoju.

Mówiąc tu o strategicznych aspektach decyzji urbanistycznej mam na myśli także umiejętność wyrażania strategicznego kontekstu danej sytuacji decyzyjnej dotyczącej zmian w zagospodarowaniu przestrzeni. W tym sensie strategię strukturalne mogłyby odgrywać rolę „konceptualnego spoiwa” urbanistyki lub – jak kto woli – wspólnej osnowy w metodach „urbanistyki strategicznej”.

Nowe próby definiowania urbanistyki powinny w większym stopniu uwzględniać podejścia przestrzegające wymiary przestrzeni życia miejskiego z perspektywy proekologicznej oraz te współczesne osiągnięcia polityk miejskich, w których udaje się skutecznie skojarzyć koncepty ładu przestrzennego z nowymi formami rządzenia. Dotyczy to zwłaszcza tych form, które uwzględniają zasady budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Innymi słowy będą to próby takiego określenia naukowej i zawodowej tożsamości urbanistyki, które interpretując twórczo różne przejawy życia miejskiego i urbanistyczne formy przestrzenne będą rozwijać metody sterowania tymi formami dostrajając do nich instytucje i struktury uwzględniające nie tylko klasyczne miasto, ale i „kontinuum miejsko-wiejskie”.

PRZYPISY

[1] Por.: Z. Zuziak, *O tożsamości urbanistyki*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, 2008.

[2] Zob.: E. Cassirer, *An Essay on Man*, New Haven, 1944. W jakiejś mierze do podziału tego nawiązuje Ch. Norberg-Schulz (2000). Co prawda, wymienia on pięć kategorii poznawczych przestrzeni: pragmatyczną, percepcyjną, egzystencjalną, kognitywną, abstrakcyjną, ale jest to podobny kierunek klasyfikowania.

[3] Pojęcia te omówiłem w pracy: *Przestrzeń, miejsce, przestrzeń społeczna – rozważania nad naturą pojęć*; Z. Zuziak, [w:] *Osiedlowa przestrzeń społeczna*, Materiały konferencyjne z II Ogólnopolskiego Konserwatorium Polskiej Archi-

tektury Współczesnej zorganizowanego przez Komisję Urbanistyki i Architektury Oddziału PAN w Krakowie, Mogilany 18–19 listopada 1981, Kraków, PAN, Oddział w Krakowie, KUiA, Politechnika Krakowska, Kraków 1981.

[4] D. Harvey, *Social Justice and the City*, Johns Hopkins Studies in Urban Affairs, Center for metropolitan Planning and Research, The Johns Hopkins University, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, USA, s. 30.

[5] Przez „podstawy doktrynalne urbanistyki” rozumiem spójny zbiór praw rządzących rozwojem urbanistycznym i zasad projektowania formy miejskiej.